

در گذشتگان

در گذشت آية الله ستوده

زنده یاد مرحوم آية الله حاج شیخ محمد تقی ستوده، از اساتید مشهور سطح عالی حوزه علمیه قم به شمار می رفت. فقیه سعید در سال ۱۳۴۰ قمری در اراك، در بیت علم و فضیلت زاده شد. پدرش مرحوم حجة الاسلام آقا شیخ رحمت الله قاضی اراکی (م. ۱۳۵۳ ق.) صاحب مکارم اخلاق و فضائل انسانی بود. وی پس از فراگیری مقدمات و سطوح در مدرسه حاج محمد ابراهیم اراك (آنجا شرح لمعه را نزد مرحوم حجة الاسلام آقای نصیر الاسلامی و رسائل و مکاسب را نزد حضرات آیات: سید محمد باقر شهیدی گلپایگانی و شیخ محمد امامی خوانساری آموخته)، در ۲۶ سالگی (۱۳۶۶ ق.) به قم مهاجرت کرد و

باقیمانده سطوح عالی و کفایه را نزد اساتید وقت فراگرفت و پس از آن به درس های فقه و اصول مرحوم آية الله بروجردی به مدت ۱۴ سال، حاضر شد و مورد توجه ایشان قرار گرفت و در زمره اصحاب تدوین «جامع احادیث الشیعة» درآمد. آن مرحوم، همزمان نزد مرحوم آية الله حاج سید احمد خوانساری به فراگیری فلسفه و کلام (شرح تجرید، مشارق و شرح منظومه) پرداخت و در کنار تحصیل، به تدریس سطوح عالی نیز پرداخت و این بیش از ۵۰ سال از عمر شریفش را تشکیل داد. معظم له پس از وفات آية الله بروجردی، به درس اصول آیات عظام: محقق داماد و آقای اراکی و درس فقه آية الله العظمی گلپایگانی (۷ سال) و آية الله حاج آقا مرتضی حایری حاضر شد و مبانی علمی خویش را استوار ساخت. فقیه سعید با همتی والا در بیش از نیم قرن تدریس خویش موفق شد بارها معالم و قوانین (۵ دوره)، شرح لمعه (۳ دوره)، مکاسب (۷ دوره) و کفایه (۷ دوره) و شرح تجرید و شرح باب حادی عشر را در ایام تحصیل و تعطیل تدریس نماید و صدها تن از فضلا و علمای حوزه های علمیه را

پرورش دهد. او در درس و بحث خویش بسیار جدی بود و از سرما و گرما نمی هراسید و حتی در روز فوت فرزندش، با اندکی تأخیر - به دلیل دفن او - به درس حاضر شد و از فوت وقت، پوزش خواست. از هیاهوی زمانه، خود را به کناری کشیده بود و وظیفه خویش را در تربیت و پرورش طلاب می دید و بنا بر احساس نیاز، با وجود شایستگی و اصرار اساتید و علمای حوزه برای تدریس خارج فقه، تنها به تدریس سطوح عالی پرداخت می گفت:

باید دید نیاز چیست؟ اگر برای خدا باشد، هر چه باشد خوب است. درس خارج گفتن طالبش زیاد است، درس های پایین را کمتر می گویند.

او با یک عمر زهد و سادگی و وارستگی زیست و از متاع دنیا، جز در حد ضروری نیندوخت. در سال ۱۳۷۷ ش. از سوی مرکز مدیریت حوزه علمیه قم به عنوان استاد نمونه شناخته شد و در مراسمی از او تجلیل به عمل آمد. وی علاوه بر سال ها تحصیل و تدریس و تألیف، به امامت جماعت در مسجد رضایه قم اشتغال داشت و سراسر

روزش را به خدمت به مردم و حوزه علمیه می‌گذراند. تواضع و فروتنی، وقار و متانت، زهد و سادگی، حسن خلق و دوری از غیبت و جدل و مرء در زندگی اش مشهود همگان بود و زبانش به شکر حق گویا. برخی از آثار وی عبارتند از:

۱. تقریرات درس آیه الله بروجردی (فقه و اصول).
  ۲. تقریرات درس آیه الله محقق داماد (اصول).
  ۳. شرکت در تدوین «جامع احادیث الشیعه».
  ۴. حاشیه بر مکاسب و کفایه.
- آیه الله ستوده پس از پشت سر نهادن یک دوره بیماری، سرانجام در ۸۰ سالگی، در روز یکشنبه ۲۸ صفرالخیر ۱۴۲۰ق/۲۳ خرداد ۱۳۷۸ - روز شهادت پیامبر اکرم و امام مجتبی - چشم از جهان فرو بست و در ۲۹ صفر، پس از تشییع شایسته و نماز آیه الله وحید خراسانی بر پیکرش، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه - سلام الله علیها - به خاک سپرده شد.

*
در گذشت آیه الله مروج

عالم ربّانی، فقیه اصولی بقیه السلف الصالح حضرت آیه الله آقای حاج سید محمد جعفر موسوی جزایری مروج - قدس سره - یکی از مفاخر علمای شیعه در عصر کنونی به شمار می‌رفت. وی در جمادی الثانی ۱۳۲۸ق.

در شوشتر، در بیت علم و تقوا و فضیلت زاده شد. پدرش مرحوم آیه الله سید محمدعلی جزایری (م ۱۳۵۶ق.) - از شاگردان آیات عظام: آخوند خراسانی و سید محمد کاظم یزدی و از علمای محترم شوشتر و صاحب «رسالة فی الامامة» - (نقباء البشر ۴/۱۵۳۸) بود، که نسبش با چهار واسطه به علامه سید عبدالله بن علامه سید نورالدین بن علامه فقیه محدث سید نعمت الله موسوی جزایری (م ۱۱۱۲ق.) - شاگرد علامه مجلسی - می‌رسد.

فقیه سعید پس از پشت سر نهادن دوران کودکی و فراگیری خواندن و نوشتن، به آموختن علوم دینی روی آورد و ادبیات و سطوح را نزد پدر بزرگوارش و ادیب علامه سید علی اصغر جزایری (م ۱۳۴۸ق.) فراگرفت. بیست ساله بود (۱۳۴۸ق.) که به حوزه علمیه نجف مهاجرت کرد و نزد حضرات آیات: آقای شاهرودی، سید علی نوری، شیخ محمد حسین حایری و سید جواد طباطبائی تبریزی سطوح عالی را فراگرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاء عراقی، شیخ موسی خوانساری، سید محمود شاهرودی (فقه و اصول) و سید محسن حکیم (فقه) حاضر شد و مبانی علمی خود را استوار ساخت و همزمان به تدریس سطوح عالی (مکاسب و کفایه) و تألیف رساله های متعدد فقهی و اصولی پرداخت و پس از زمانی چند، تدریس خارج فقه و اصول را آغاز کرد، که عموم فضلا و روحانیون سادات جزایری از شاگردان وی به شمار می‌روند. در اخراج عمومی ایرانیان از عراق در سال ۱۳۵۰ ش. (۱۳۹۰ق.)، وی به ایران آمد و در اهواز ساکن شد و به تألیف و

تدریس و ارشاد مؤمنان پرداخت و خانه اش محل راهنمایی و گره گشایی از کار مردم بود. وی از آیات عظام: آقا ضیاءالدین عراقی، سید ابوالحسن اصفهانی و سید محمود شاهرودی اجازه اجتهاد داشت. معظم له بر مبانی فقه و اصول و فلسفه، احاطه فراوان و بیانی شیوا و خطی بسیار زیبا داشت و از دقت فراوان در مطالب علمی برخوردار بود. از مظاهر تشخیص دوری می‌کرد و با وجود اصرار فراوان، از امامت جماعت و مرجعیت و نشر فتاوایش خودداری ورزید. زندگی اش بسیار ساده بود و جوهراتی را که بدو می‌رسید به فوریت به مستحقان آن می‌رسانید. وی در خدمت به طلاب، از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کرد و برای احترام به استادش، تا پایان عمر آیه الله سید محمود شاهرودی به درس وی حاضر می‌شد و برای رعایت حال مادرش، از خواندن نماز خود در مساجد نجف و حرم امیر المؤمنین - علیه السلام - خودداری می‌کرد و نمازش را در خانه اش به جای می‌آورد (تا مادرش با او نماز بخواند). از اوقات خویش بهره فراوان برد و آثار متعددی را پدید آورد. برخی از آنها عبارت است از:

۱. منتهی الدرایة فی شرح الکفایة (۸ج) - که از بهترین و معروف ترین شرح کفایه در حوزه های علمیه است.
۲. هدی الطالب فی شرح مکاسب (۳ج) سه جلد دیگر آن آماده چاپ بوده و شش جلد آن خطی است.
۳. مبانی تکملة الوسيلة. (حدود و دیات)
۴. المسائل المستحدثة. (بیمه، بانک، ربا، تلقیح مصنوعی و ذبح حیوانات با ماشین آلات، تشریح، خیابان هایی که به وسیله دولت کشیده می‌شود)

۵. رساله در نفی الوطن الشرعی.
۶. رساله در درایة الحدیث.
۷. رساله در علم کلام.
۸. رساله در قاعده «حرمت اعانت بر اثم».
۹. رساله در قاعده «لا ضرر».
۱۰. رساله در «حلق اللحیة».
۱۱. رساله در «مالکیت عبد در فاضل ضریبه».
۱۲. رساله در «قاعده جب».
۱۳. رساله در «قاعده تجاوز و فراغ».
۱۴. رساله در «حکم حاکم در ثبوت هلال».

- x - حاشیه بر توضیح المسائل با اشاره اجمالی به ادله احکام
۱۵. شرح اجتهاد و تقلید عروة الوثقی.
  ۱۶. کتاب الطهارة.
  ۱۷. احکام افعال صبی در فقه شیعه.
  ۱۸. تقریرات درس فقه آیه الله حکیم (طهارت، حج، نکاح، اجاره، مساقات و مضاربه)
  ۱۹. تقریرات درس فقه آیه الله شاهرودی (صلاة)
  ۲۰. تقریرات درس اصول آیه الله شاهرودی (دوره کامل) - ۶ ج -
  ۲۱. تقریرات درس فقه آیه الله سید جمال گلپایگانی (قاعده لاتعاد) - که در ماه مبارک رمضان تدریس شده است -
  ۲۲. شرح مناسک حج آیه الله میرزای نائینی (۲ ج)
  ۲۳. هدایة الانام فی الفروع الفقهیة (تقیة البشر ۱/ ۲۹۳)
  - سرانجام آن مرد بزرگ، پس از عمری ۹۰ ساله در روز شنبه ۲۵ ذی قعدة الحرام ۱۴۱۹ ق. (۲۳ اسفند ۱۳۷۷ ش.) روز دحو الارض، بدرود حیات گفت و در یکشنبه با تشییعی پرشکوه و شایسته و نماز آیه الله و حید خراسانی بر پیکر پاکش، در صحن حرم مطهر حضرت

فاطمه معصومه - سلام الله علیها - به خاک سپرده شد.

*

در گذشت آیه الله انصاری قمی

عالم ربانی حضرت آیه الله آقای حاج شیخ محمود انصاری قمی - طاب ثراه - یکی از علمای مشهور تهران به شمار می رفت. فقیه سعید در سال ۱۳۴۰ ق. در قم، در خانواده تقوا و فضیلت - که نسب به محدث جلیل القدر، شیخ الطائفة سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری قمی (م ۳۰۰ ق) صاحب «المقالات والفرق» می بردند - همراه با برادرش، حضرت آیه الله حاج شیخ احمد انصاری - که حدود ۲۰ سال است در زندان های رژیم بعثی عراق زندانی است و از سرنوشت او خبری نیست - به دنیا آمد. در ده سالگی پدرش شیخ محمد حسین زاهد را که یکی از زهاد و عباده شهر و از ملازمین آیه الله آقا شیخ ابوالقاسم قمی و آیه الله حاج شیخ مهدی حکمی قمی بود، را از دست داد و تحت سرپرستی برادران دانشمندش حضرات حجج اسلام: حاج شیخ مرتضی و حاج شیخ محمد علی انصاری قرار گرفت و دروس اولیه را در مکتبخانه فرا گرفت.

۲۵ ساله بود (۱۳۶۷ ق.) که به توصیه برادرانش برای فراگیری علوم دینی همراه با برادر توأم خویش رهسپار نجف اشرف گردید و به تحصیل ادبیات و سطوح نزد مرحوم آیه الله شیخ مرتضی طالقانی

پرداخت. سپس سطوح عالی به رانزد حضرات آیات: حاج سید یحیی یزدی و حاج میرزا حسن یزدی و آیه الله سید محمد روحانی و آیه الله حاج شیخ مجتبی لنکرانی و میرزا محمد اردبیلی فرا گرفت و پس از آن به درس خارج آیات عظام: سید عبدالهادی شیرازی، سید محسن حکیم و سید ابوالقاسم خویی حاضر شد و از محضر ایشان، به ویژه آیه الله خویی (که در درس های فقه و اصول و تفسیر ایشان، به طور مرتب شرکت جست و تقریرات آنها را نگاشت) بهره های فراوان برد. در این زمان وی و برادرش - که بسیار هم شکل و شمایل بودند و تشخیص آنان از یکدیگر مشکل بود - در حوزه نجف به علم و فضل و تقوا و گره گشایی از کار طلاب و زائران ایرانی مشهور بودند و هر کس کاری داشت بدیشان مراجعه می کرد و آنان برای حل مشکلات دیگران، سر از پای نمی شناختند و با کمال جدیت، در انجام خواسته های مردم می کوشیدند.

وی در سال ۱۳۸۴ ق. به تهران آمد و به فعالیت های دینی و اجتماعی، مانند امامت جماعت و رسیدگی به امور محرومان و نیازمندان پرداخت و در هر کار خیری (مانند: احداث مساجد و درمانگاه ها و تهیه مایحتاج زندگی برای نوعر و سنان) شرکت می کرد. او موفق شد دو مسجد، ثامن الائمه و جواد الائمه - علیهما السلام - را در خیابان ناصر خسرو بنیاد نهاد و در احداث بیمارستان خیریه سوم شعبان (تهران) و ثامن الائمه (مشهد) شرکت نماید. وی در توسعه و تجدید بنای حرم مطهر حضرت رقیه (دمشق) شرکت فعال داشت و در این راه زحمات بسیاری کشید. به انجام مستحبات و پرهیز از مکروهات تقید فراوان داشت. با آغاز نهضت اسلامی مردم ایران و دستگیری امام خمینی در سال ۱۳۴۲،

وی و برادرش در ترغیب و تشجیع علمای نجف به حمایت از امام راحل، نقشی مهم بر عهده داشتند و از هیچ اقدامی فروگذار ننمودند.

تواضع و فروتنی در رفتارش مشهود بود و به همه کس - از وضع و شریف - ابتدا به سلام می نمود. خلقتی خوش و گفتاری نیک داشت و در امر به معروف و نهی از منکر کوشش بسیار می کرد. به سادات علاقه بسیار داشت و در جلو پای آنان بلند می شد و مقدم بر آنان راه نمی رفت. در رسیدگی به حال ضعیفان، از هیچ کوششی فروگذار نمی کرد. به صله رحم و زیارت علمای بلاد اهمیت فراوان می داد و از سر عشق به ائمه اطهار - علیهم السلام - مکرر به زیارت عتبات عالیات و مشهد مقدس و حرمین شریفین مشرف می شد و در عزای آنان با صدای بلند می گریست و در روز عاشورا، بدون عبا و با پای برهنه حرکت می کرد.

مورد وثوق و اعتماد بسیار مراجع تقلید بود و بسیاری از ایشان، امر تغسیل و تدفین خویش را بدو محول نموده بودند. وی از آیات عظام: شاهرودی، سید عبدالهادی شیرازی، حکیم، خویی، امام خمینی، گلپایگانی و خوانساری اجازه اجتهاد و امور حسبه و از حضرات آیات: شیخ آقا بزرگ تهرانی و نجفی مرعشی اجازه روایت داشت. به گفته حضرت آیه الله سبحانی «او پاکدامن زیست و پاکدامن مُرد، از او مکروهی را ندیدم و فکر می کنم که اندیشه گناه نیز در خیال او نبود».

برخی از آثارش عبارتند از:

۱. تقریرات درس فقه آیه الله حکیم.

۲. تقریرات درس فقه آیه الله خویی

(طهارت، صلاة، زکات، خمس و صوم و مکاسب محرمه، بیع و خیارات

- آماده چاپ)

۳. تقریرات درس اصول آیه الله خویی.

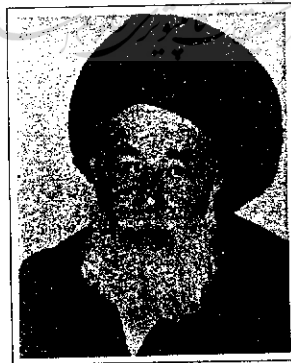
(دوره کامل)

۴. تقریرات درس تفسیر آیه الله خویی.

(که بعدها به نام «البیان فی تفسیر القرآن» به چاپ رسید).

سرانجام آن خدمتگذار صادق دین، در سحرگاه جمعه ۲۳ ذی قعدة الحرام ۱۴۱۹ ق (سالروز شهادت امام رضا) برابر با ۲۱ اسفند ۱۳۷۷ ش. در ۷۹ سالگی بدرود حیات گفت و پیکر پاکش صبح شنبه در تهران، و عصر در قم با شکوه فراوان تشییع و پس از نماز آیه الله وحید خراسانی بر آن، در مقابر اشعریین - قبرستان شیخان - در جوار برادران عالم و بزرگوارش - قدس الله اسرارهم - به خاک سپرده شد. عاش سعیدا و مات سعیدا.

در گذشت آیه الله کشمیری

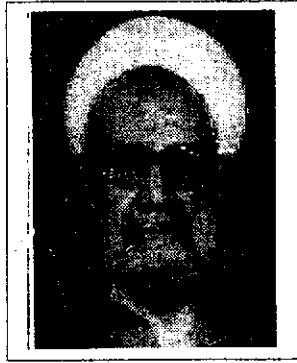

عالم و عارف ربّانی حضرت آیه الله آقای سید عبدالکریم کشمیری، یکی از علمای حوزه علمیه نجف به شمار می رفت. آن مرحوم در سال ۱۳۴۵ ق. در بیت علم و فضیلت، در نجف اشرف به دنیا آمد. پدرش مرحوم آیه الله سید محمدعلی رضوی کشمیری حایری (م ۱۳۶۹ ق.) داماد مرحوم آیه الله العظمی سید محمد کاظم طباطبایی یزدی صاحب «عروة الوثقی» و فرزند علامه فقیه آیه الله

سید محمد حسن کشمیری (م ۱۳۲۸ ق.) - از شاگردان فاضل اردکانی و مولای محمد تقی هراتی - و امام جماعت حرم حضرت سید الشهداء بوده است. (نقباء البشر ۱/ ۴۰۹)

فقید سعید پس از فراگیری مقدمات و ادبیات نزد پدر بزرگوارش، به یادگیری سطوح عالیّه نزد حضرات آیات: بهجت (رسائل)، شیخ محمد حسین تهرانی (مکاسب)، شیخ محمد حسین تهرانی قاجار (کفایه)، شیخ مجتبی لنگرانی (تمه رسائل)، شیخ صدرا بادکوبه ای (شرح منظومه) و شیخ عبدالحسین غروی رشتی (اسفار) پرداخت و پس از آن به درس خارج فقه و اصول آیات عظام: سید ابوالقاسم خویی، سید عبدالاعلی سبزواری، میرزا حسن بجنوردی، و شیخ علی محمد پروجردی حاضر شد و مبنای علمی خویش را استوار ساخت و از استادش، آیه الله خویی به دریافت اجازه اجتهاد نائل آمد. وی پس از آن به تدریس سطوح عالیّه و فلسفه روی آورد و بارها کفایة الاصول و شرح منظومه را به فضلالی نجف آموخت؛ تا بدانجا که متن کفایه و منظومه سبزواری را حفظ شده بود و نامش به عنوان یکی از اساتید مسلم سطح در نجف، مشهور بود. وی علاوه بر تدریس و تألیف، به امامت جماعت در مسجد جمال (و پس از وفات مرحوم آیه الله مظفر) در مسجد مسابک - و در پنجشنبه و جمعه هر هفته در صحن حضرت سیدالشهدا - پرداخت و افزون بر علوم اسلامی، در استخاره نیز دستی توانا داشت و مورد مراجعه مکرر مردم از داخل و خارج نجف می بود. نیز از آن اساتید فن، صنایع ظریفه (هنرهای دستی، نقاشی و خطاطی) و علوم غریبه (جفر و

درگذشت حجة الاسلام والمسلمين
خادمی شیرازی

از تألیفات ارزشمندش، موفق شد مسجد حضرت بقیة الله را در فلکه اطلسی (دروازه قرآن) شیراز بنیاد نهد. وی عالمی وارسته و مرتبی شایسته و منتظر حقیقی حضرت ولی عصر - علیه السلام - بود و تمام تألیفاتش، درباره وجود مقدس آن حضرت است. آنها عبارتند از:

۱. یاد مهدی - عجل الله فرجه الشریف.
۲. رجعت یا دولت کریمه اهلبیت.
۳. نشانه های ظهور حضرت ولی عصر.
۴. خورشیدی که از مکه طلوع می کند.
۵. یوسف ناپیدای فاطمه - سلام الله علیها. (چهل حدیث)
۶. غیبت امام عصر (ع) یا پنهانی خورشید عدالت.
۷. مجموعه فرمایشات حضرت بقیة الله.
۸. جوان مسیحی در خدمت حضرت بقیة الله.
۹. فروغ بی نهایت.
۱۰. مکتب مهدی و تکامل جهانی.
۱۱. حجت متظر و دعاء.
۱۲. خورشید هشتم امامت.

وفاتش در ۷۲ سالگی (۱۰ فروردین ۱۳۷۸ ش.) برابر با ۱۲ ذیحجة الحرام ۱۴۱۹ ق. رخ داد و پس از تشییعی شایسته و پرشکوه و نماز آیه الله ابوالحسن حدائق بر پیکر پاکش، در بقعه چهل تن دارالرحمة شیراز به خاک سپرده شد.

*

عالم عامل، خدمتگذار ساحت مقدس حضرت بقیة الله الاعظم (عج) حضرت حجة الاسلام والمسلمين آقای حاج شیخ محمد خادمی - قدس سره - یکی از علمای معروف شیراز به شمار می رفت.

فقیه سعید در سال ۱۳۴۶ ق. (۱۳۰۶ ش.) در روستای «قرية الخیر» داراب زاده شد و پس از فراگیری قرآن و خواندن و نوشتن، در پانزده سالگی (۱۳۶۱ ق.) به شیراز مهاجرت نمود و ادبیات را فرا گرفت. سپس راهی حوزه علمیه قم شد و سطوح عالی را از محضر حضرات آیات: مرعشی نجفی (مکاسب و کفایه) و طباطبایی سلطانی (رسائل) بیاموخت. در حدود سال ۱۳۷۰ ق. به نجف اشرف مهاجرت کرد و مدت سه سال از درس های فقه و اصول آیه الله العظمی خویی بهره مند شد. سپس به قم بازگشت و در درس های آیه الله العظمی بروجردی شرکت جست. آنگاه بنا بر دعوت عده ای از مردم شیراز و امر آیه الله بروجردی به شیراز بازگشت و به تألیف، تبلیغ، تدریس، امامت جماعت و شرکت در مجالس درس آیه الله حاج شیخ بهاء الدین محلاتی پرداخت و دمی از تلاش نیاسود. به غیر

اعداد و حروف) را به خوبی آموخته بود، که هم اکنون نمونه هایی از خط و نقاشی وی در آرامگاه مرحوم سید (در نجف) و در قم موجود است.

معظم له، مراتب عالی سیر و سلوک و عرفان و اخلاق را از محضر آیه الله شیخ مرتضی طالقانی و آیه الله شیخ عباس قوچانی و آقا سید هاشم حسینی حداد فرا گرفت و بسیاری از ختومات و اذکار را از آن مرد بزرگ (مرحوم طالقانی) و شیخ علی اکبر اراکی و سید افضل حسین هندی آموخت و در این طریق، صاحب نفس و همواره در حال مراقبت نفس می بود. فقیه سعید در سال ۱۴۰۰ ق. (۱۳۵۹ ش.) به قم آمد و یکسره به اذکار و ختومات خویش پرداخت و در عین حال بسیاری از استخاره های رجال حکومت به وسیله وی انجام می گرفت.

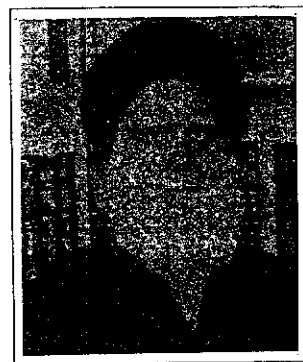
برخی از تألیفات ایشان، عبارت است از:

۱. شرح کفایة الاصول.
۲. رساله در مبحث قطع.
۳. رساله در طلب و اراده.
۴. تقریرات درس اصول آیه الله خویی.
۵. تقریرات مطالب اخلاقی آیه الله شیخ مرتضی طالقانی.

سرانجام آن عالم بزرگوار پس از پشت سر نهادن دوران بیماری و عمری ۷۴ ساله، در روز چهارشنبه ۲۰ ذیحجة الحرام ۱۴۱۹ ق. (۱۸ فروردین ۱۳۷۸ ش.) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در روز پنجشنبه با حضور باشکوه علما و فضلا تشییع، و پس از نماز آیه الله بهجت بر آن، در حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه - سلام الله علیها - به خاک سپرده شد. عاش سعیداً و مات سعیداً.

*

شهادت آية الله صدر

فقيه بزرگوار و عالم عالی مقدار، حضرت مستطاب آية الله شهید آقای سید محمد صدر - قدس سره - یکی از فقها و علمای بزرگ نجف اشرف به شمار می رفت. فقیه سعید در ۱۷ ربیع الاول ۱۳۶۲ ق. در بیت علم و تقوا و فضیلت، در نجف زاده شد. خاندان وی، یکی از پرافتخارترین و شریف ترین بیوت علمی شیعه است، که نسب به حضرت امام موسی بن جعفر الکاظم - علیه السلام - می رساند. در این نسب شریف، خاندان «صدر»، «شرف الدین»، «نورالدین»، «آل ابی سبحة» و «آل ابی الحارث» مشترکند و اغلب آنان از مفاخر مراجع تقلید و مدافعان حریم تشیع به شمار می روند.

پدر بزرگوارش آية الله سید محمد صادق صدر، از علمای مشهور و زاهد نجف و از شاگردان آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی و میرزای نائینی و امام جماعت حرم امیرالمؤمنین - علیه السلام - فرزند آية الله علامه سید محمد مهدی صدر از شاگردان آخوند خراسانی و حاج آقا رضا همدانی و - امام جماعت حرم ابی عبدالله الحسین (ع) - فرزند آية الله العظمی سید اسماعیل صدر (۱۲۵۸-۱۳۳۸ ق) از مراجع تقلید شیعه و از بزرگ ترین شاگردان میرزای شیرازی، فرزند آية الله العظمی سید صدرالدین محمد موسوی اصفهانی (۱۱۹۳-۱۲۶۴ ق.) شاگرد وحید بهبهانی

و سید بحر العلوم و داماد شیخ جعفر کاشف الغطاء و استاد شیخ انصاری و صاحب روضات، فرزند علامه بزرگوار سید صالح موسوی (۱۱۲۲-۱۱۹۷ ق.) - نوه شیخ حرّ عاملی - می باشد. (ببینید: منتهی الآمال ۲/ ۲۵۸-۲۶۰، تکملة امل الأمل / ۱۰۴-۱۰۶)

معظم له دوران کودکی را در دامان پاک پدر و جد مادری اش، آية الله شیخ محمدرضا آل یاسین (۱۲۹۷-۱۳۷۰ ق.) - از مراجع تقلید نجف و خواهرزاده آية الله سید حسن صدر - گذرانید و از آن زمان با علم و تقوا خو گرفت.

در یازده سالگی به لباس روحانیت درآمد و به فراگیری علوم دینی پرداخت. ادبیات را نزد پدرش و علامه شیخ حسن طراد عاملی و سید طالب رفاعی فرا گرفت و در سال ۱۳۷۹ ق. وارد «کلیه الفقه» گردید و نزد حضرات آیات: شیخ محمدرضا مظفر، سید محمدتقی حکیم و شیخ محمدتقی ایروانی شاگردی کرد و همزمان دروس انگلیسی، تاریخ، روان شناسی و جامعه شناسی را در آن دانشکده فراگرفت و در سال ۱۳۸۳ ق. از آنجا فارغ التحصیل گردید. پس از آن مکاسب و کفایه را نزد حضرات آیات: سید محمدتقی حکیم، شیخ صدرا بادکوبه ای و سید محمد باقر صدر فراگرفت و سپس در درس های فقه و اصول آیات عظام: سید ابوالقاسم خویی و سید محمد باقر صدر و درس فقه آیات عظام: امام خمینی (مکاسب) و آقای حکیم (مضاربه) شرکت جست و مبنای علمی خویش را استوار ساخت، و از حضرات آیات: شیخ آقا بزرگ تهرانی، شیخ مرتضی آل یاسین، سید عبدالاعلی سبزواری و حاج آقا حسین خادمی اجازه نقل روایت اخذ نمود. اجتهاد معظم له در

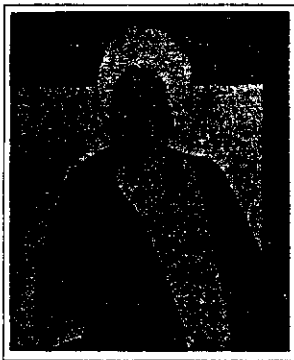
سال ۱۳۹۶ ق. - در ۳۷ سالگی - از سوی آية الله سید محمد باقر صدر مورد تأیید قرار گرفت و از همان زمان به تدریس سطوح عالی به پرداخت و در سال ۱۴۱۰ ق. به تدریس خارج فقه و اصول و تفسیر دست یازید و شاگردان بسیاری را تربیت نمود. او هر روز دو درس فقه و اصول، و در روزهای تعطیلی حوزه درس تفسیر را القا می کرد و در فرصت های غیر درسی، به تألیف و تصنیف و پاسخگویی به استفتائات مؤمنین و امامت جماعت در حرم امیرالمؤمنین - علیه السلام - می پرداخت و از یک زندگی ساده و زاهدانه برخوردار بود. تواضع و فروتنی در حیاتش مشهود همگان بود و به مردم عشق می ورزید و همواره ساعاتی پیش و پس از نمازش برای رسیدگی به امور مؤمنین می نشست و با کمال ملاحظت و مهربانی به سخن آنان گوش فرامی داد. آن مرد بزرگ نخستین کسی بود که در مسجد کوفه نماز جمعه را اقامه کرد و در خطبه هایش، به انتقاد از رژیم بعثی پرداخت و آزادی علمای دینی را طلب کرد. وی به توصیه دولتیان عراق، مبنی بر دعا و حمایت از صدام و قعی نهاد و عباى سیاه خویش را به عباى سفید - به نشانه کفن پوشیدن - مبدل ساخت و در ماه شعبان فتوا به وجوب پیاده روی به کربلا - که رژیم بعث آن را ممنوع ساخته بود - صادر کرد و مردم را به نافرمانی و سرپیچی از دستورات رژیم ترغیب ساخت. وی از سوی رژیم بعث، نه بار به زندان افکنده شد (که یک بار آن چهار سال به طول انجامید) و از قیام انتفاضه حمایت کرد. وکلایش را به سراسر عراق فرستاد و آنان را به اقامه جمعه و جماعت واداشت و جانی تازه در کالبد مردم عراق دمید و امید به آینده ای روشن را در دل های آنان، نوید می داد.

«ساحة العشرين» نجف بر زمین ریخت و هر سه به شرف شهادت نائل آمدند.
با انتشار خبر شهادت ایشان، موجی از خشم، مردم مظلوم عراق را فراگرفت و در بسیاری از شهرهای عراق، تظاهرات و قیام‌های مردمی برپا شد که با خشونت بی سابقه رژیم، سرکوب گردید و بسیاری در این قیام‌ها به شهادت رسیدند. در ایران و سایر کشورهای اسلامی، تا مدت‌های فراوان مجالس بزرگداشتش برگزار گردید و از مقام علمی و عملی معظم له تقدیر شد.

ناصرالدین انصاری

***

درگذشت آیه‌الله خالصی

آیه‌الله حاج شیخ عباس خالصی خراسانی، دانشمندان و مشاهیر برجسته خطه قائنات و فردوس، پس از شصت سال خدمت، تدریس و ارشاد در ۹۱ سالگی در بخش سرایان از توابع شهرستان فردوس چشم از جهان فرو بست.
مرحوم خالصی در سال ۱۳۲۸ ق. مطابق با سال ۱۲۸۹ ش. در بخش بیهود که از توابع شهرستان قائن است، چشم به جهان باز کرد و در خانواده‌ای مؤمن و دانا پرورش یافت. پدرش آقا علی اکبر بیهودی مردی کشاورز و زحمت کش و مادرش زنی پارسا و دانا بود.
بیهود زادگاه و خاستگاه برخی از علما و شعرای نامی است. آیه‌الله شهید

۱۴. بحث حول الکذب.
۱۵. بحث حول الرجعة.
۱۶. بحث حول الیداء.
۱۷. القانون الاسلامی وجوده، صعویاته، منهجه.
۱۸. مئة المنان فی الدفاع عن القرآن (ج ۲).
و آثار خطی آن مرجع فقید عبارت است از:
۱۹. اللعنة فی احکام صلاة الجمعة.
(تقریرات درس آیه‌الله سید اسماعیل صدر)
۲۰. تقریرات درس اصول آیه‌الله خویی.
(دوره کامل)
۲۱. تقریرات درس اصول آیه‌الله سید محمد باقر صدر. (دوره کامل)
۲۲. تقریرات درس فقه امام خمینی. (مکاسب)
۲۳. تقریرات درس فقه آیه‌الله خویی. (طهارت)
۲۴. تقریرات درس فقه آیه‌الله صدر. (طهارت)
۲۵. مقالات متعدد در فقه، تفسیر، ادبیات عرب، مقالات اجتماعی.
۲۶. مقالات بسیار در مجلات «الایمان»، «النجف» و «المرفان».
۲۷. جلد پنجم «موسوعة الامام المهدي». آن فقیه شهید با درسش، تالیفاتش، خدماتش و اقداماتش چهره‌ای مشهور و مورد توجه شیعیان عراق قرار گرفت و این باعث شد؛ تا خشم رژیم بعثی عراق علیه او برانگیخته شود تا سرانجام در روز جمعه ۱۰ ذی‌قعدة الحرام ۱۴۱۹ ق. (۱۷ اسفند ۱۳۷۷ ش.) در ۵۷ سالگی، پس از بازگشت از نماز مغرب و عشا همراه با دو فرزندش حجج اسلام: سید مصطفی و سید مؤمل صدر (دامادهای آیه‌الله شهید سید محمد باقر صدر) مورد سوء قصد حرامیان بعثی قرار گرفت و خون پاک هر سه بر
- تمدید اقامت طلاب خارجی، اصرار بر معافیت طلاب از خدمت سربازی، کسب مجوز و چاپ برخی از کتاب‌های دینی از دیگر خدمات اوست.
برخی از تألیفات چاپی آن فقیه شهید، عبارتند از:
۱. موسوعة الامام المهدي (ع).
الف) تاریخ الغیبة الصغری؛ (این کتاب به نام «... نگرشی به تاریخ غیبت صغری» به فارسی درآمده است)
ب) تاریخ الغیبة الكبرى؛
ج) تاریخ مابعد الظهور؛
د) الیوم الموعود بین الفکر المادی والذینی؛
(مؤلف بزرگوار، این کتاب را در ۲۹ سالگی نگاشت، و یکی از بهترین کتاب‌ها درباره امام مهدی - علیه السلام - است و آیه‌الله سید محمد باقر صدر بر آن مقدمه‌ای ارزشمند به نام «بحث حول المهدي» نگاشته و به فارسی ترجمه شده است).
۲. احواء علی ثورة الحسین - علیه السلام.
۳. اشعة من عقائد الاسلام.
۴. نظرات اسلامية فی اعلان حقوق الانسان - نقد و بررسی اعلامیه حقوق بشر از دیدگاه اسلام.
۵. فلسفة الحج و مصالحه فی الاسلام.
۶. ما وراء الفقه. (۱۰ ج)
۷. فقه الاخلاق. (۱ ج)
۸. فقه القضاء - در برگیرنده تکالیف شرعی مکلفین در کُرّات آسمانی.
۹. فقه الطب - متضمن احکام پزشکی مکلفین.
۱۰. الصراط القويم - رساله عملیه.
۱۱. منهج الصالحين (۵ جلد) - فقه فتوایی همراه با تفصیل و ذکر مسائل جدید.
۱۲. مناسک الحج.
۱۳. کتاب الصلاة - فقه فتوایی مختصر.

گرا نقدر شیخ محمد حسن فنائی (شهادت ۱۳۴۱ ق.)، آیه الله شیخ محمد علی حائری (متوفای ۱۳۷۴ ق.) و دانشمند و فاضل فرزانه شیخ محمد باقر عرفانی (دام ظلّه - متولد ۱۳۲۸ ق.) و ... از همان جا برخاستند و شهرت علمی قابل توجی حاصل کردند.

علامه خالصی پس از نشو و نما و سپری دوران کودکی، به تحصیل علوم دینی رو آورد و در اثر هوش و ذکاوت سرشار دوره مقدمات و سایر دروس ادبی را نزد ملا محمد علی محسنی (معاون) در مدت کوتاهی فراگرفت. وی در ۱۹ سالگی (سال ۱۳۴۷ ق.) به حوزه علمیه جعفریه فائن پیوست و از عنایات فقیه اصولی آیه الله سید حسین امام (متوفای ۱۳۷۶ ق.) برخوردار شد. ایشان کتاب های معالم الدین و بخشی از شرح لمعه را نزد آیه الله سید علی آبتی (متوفای ۱۴۰۴ ق.) و علامه ملا اسحاق زهانی قائینی آموخت.

استاد خالصی جهت ادامه تحصیلات عالی خود در سال ۱۳۵۲ ق. به مشهد مقدس رهسپار شد و از انوار و برکات بی پایان حضرت ثامن الحجج (ع) بهره مند گردید. وی دروس مختلف حوزه را از محضر اساتیدی چون حضرات آیات: سید حسین فقیه سبزواری (بخشی از شرح لمعه و رسائل و قوانین الاصول)، شیخ آقا بزرگ شاهرودی (بخشی از رسائل و مکاسب)، میرزا مهدی اصفهانی (خارج اصول و دروس معارف الهی به مدت دو سال) و میرزا احمد کفائی (خارج فقه و اصول) بهره مند شد. وی در حادثه معروف گوهر شاد حضور داشت و خاطرات جالبی از این واقعه نقل می کرد و به طور معجزه آسایی از مرگ حتمی نجات یافت.

زنده یاد خالصی سرانجام در سال ۱۳۵۶ ق. وارد عتبات عالیات می شود و از انوار مطهره و برکات روح افزای علوی کمال استفاده را می نماید و در آنجا به تهذیب و پرورش روح و اخلاق می کوشد. وی دروس عالی خارج فقه و اصول و معارف الهی را در حوزه کهن نجف اشرف نزد حضرات آیات: شیخ ضیاء الدین عراقی (اصول)، شیخ محمد حسین غروی اصفهانی (معارف الهی)، سید ابوالحسن اصفهانی (فقه)، شیخ موسی خوانساری (اصول)، سید جمال الدین گلبایگانی (معارف الهی) و سید محمود شاهرودی (اصول) حاضر گشت و از دانش سرشار آنان بهره ها برد، و اجازات اجتهادی و روایی از برخی آن ناموران دریافت داشت. در ضمن خود به تدریس کتب سطح اشتغال نمود.

مرحوم خالصی در سال ۱۳۶۰ ق. و پس از چهار سال تحصیل و کسب معارف در اثر کسالت جسمانی جهت معالجه نجف را برای همیشه ترک گفت و حدود یکسالی در تهران توقف نمود و به اقامه جماعت و ارشاد اشتغال ورزید. سپس جهت دیدار پدر و ماسد و اقسوام به زادگاهش بیهود مراجعت کرد و در اثر احساس مسؤولیت و انجام تکلیف الهی به اقامه جماعت و ارشاد و وعظ پرداخت. در کنار وظایف دینی به انجام امور اجتماعی نیز همت گماشت و با همتی بلند و همکاری مؤمنین اقدام به تجدید بنای مسجد جامع بیهود و نیز تجدید بنای حمام عمومی و نیز احداث غسلخانه مردگان در همان بخش، نمود.

پس از نه سال اقامت در بیهود، اهالی بخش سرایان فرصت را غنیمت شمرده ایشان را به آن منطقه دعوت نمودند و پس از اصرار آنان و احساس تکلیف در سال

۱۳۷۰ ق. به آنجا رهسپار و اقامت کرد و به خدمات دینی و علمی و اجتماعی خود ادامه داد. تجدید بنای مدرسه علمیه سرایان در سال ۱۴۰۲ ق. و نیز تجدید بنای مسجد جامع سرایان در سال ۱۴۰۷ ق. و همین طور تأسیس و ایجاد حسینیه ها و هیئت های مذهبی در آن سامان از جمله خدمات ایشان در سرایان است.

علامه خالصی در میان مردم از محبوبیت و احترام خاصی و جایگاه والایی برخوردار بود. کوچک و بزرگ به او ارادت می ورزیدند. او را ملجس و پناهگاه واقعی خود می دانستند. صراحت، صداقت و پاکی را در او به خوبی می دیدند و نصایح و سخنرانی های شیرینش را با دل و جان پذیرا بودند. به همین خاطر در ایجاد حرکت دینی و مذهبی و دفاع از احکام والای شرع مقدس با او همگام شدند.

آثار قلمی استاد خالصی به شرح زیر است:

۱. تقریرات درس اصول آیه الله شاهرودی (شامل بیشتر مباحث اصول فقه است).
  ۲. تاریخ ایران (از آغاز تاریخ ایران باستان تا پایان دوره ساسانیان).
  ۳. تاریخ ادبیات عرب (شامل گزیده ای از تاریخ ادبیات و شرح حال بسیاری از شعرای عصر جاهلی است).
  ۴. ادبیات پارسی (شامل دستور ادبیات فارسی و مطالب متفرقه دیگر).
- آیه الله خالصی در سه سال آخر عمر دچار کسالت و ضعف عمومی شد و سکنه های مغزی او را رها ساخت و حالت جسمانی اش به وخامت گرایید. سرانجام ساعت ۱۰ صبح روز دوشنبه ۱۱ ذی حجه ۱۴۱۹ ق. مطابق با ۹ فروردین ۱۳۷۸ ش. در ۹۱ سالگی در سرایان پس

از حدود نیم قرن خدمات دینی و اجتماعی چشم از جهان فرو بست و به دیدار حق شتافت. انتشار خبر رحلت ایشان جنوب استان خراسان را به سوگ نشاند. مردم و اهالی محترم فردوس، بشرویه، قائن و بجستان و قم جهت تجلیل و تشییع پیکرش به سرایان سرازیر شدند و بامداد روز سه شنبه از فردوس به سمت سرایان با حضور خیل عظیم مردم آن خطه تشییع و پس از ادای نماز میت توسط فرزند دانشمند و فرزانه اش علامه شیخ محمد باقر خالصی در قبرستان عمومی سرایان به خاک سپرده شد و مجالس باشکوه و متعددی در سرایان و بشرویه و مشهد مقدس، قم، تهران و... جهت تجلیل از شخصیت علمی و اجتماعی آن رادمرد برگزار شد.

*

در گذشت علامه شیخ جعفر زاهدی

علامه بزرگوار و حکیم فرزانه حاج شیخ جعفر زاهدی (جورابچی) یکی از اساتید معقول و منقول دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مشهد در ۸۴ سالگی در جوار ثامن الحجج (ع) چشم از جهان فرو بست.

استاد زاهدی در ۱۰ ربیع الاول ۱۳۳۵ ق. در مشهد مقدس دیده به جهان گشود. پدرش آقا محمود فرزند فرج الله اهل بروجرد است که در مشهد مقدس اقامت نمود.

زنده یاد زاهدی پس از نشو و نما روبه تحصیل علوم دینی آورد و مقدمات و دروس ادبیات عرب را از محضر اساتیدی چون: شیخ محمد تقی شاهرودی، شیخ محمد کاظم دامغانی، شیخ حسن هروی (ادیب هروی) و شیخ محمد تقی ادیب نیشابوری آموخت. و دوره سطح را نزد آیات: شیخ مجتبی قزوینی و شیخ هاشم قزوینی با موفقیت سپری کرد. نامبرده دروس عالی خارج فقه و اصول را از حضرات آیات: حاج میرزا احمد کفائی خراسانی، سید یونس اردبیلی، میرزا مهدی آشتیانی، شیخ محمدرضا کلباسی و سید محمد هادی میلانی، و دروس حکمت و فلسفه را از حکیمانی چون: شیخ سیف الله ایسی، شیخ مجتبی قزوینی و میرزا مهدی آشتیانی استفاده نمود، و خود به تدریس و تربیت طلاب پرداخت. ایشان رسماً از سال ۱۳۳۷ ش. در دانشکده الهیات دانشگاه مشهد مقدس به تدریس معقول و منقول اشتغال ورزید و دانشجویان بسیاری را تربیت کرد.

علامه زاهدی در اثر داشتن مقامی ارجمند و جایگاهی والا در علوم اسلامی از آیات و علمای بسیاری، موفق به دریافت اجازات علمی و روایی شد که می توان به اجازات حضرات آیات: سید حسین فقیه سبزواری (۱۳۳۷ ش.)، شیخ هاشم قزوینی (۱۳۷۸ ق.)، حاج آقا بزرگ تهرانی (۱۳۸۰ ق.)، سید علی بهبهانی رامهریزی (۱۳۸۸ ق.)، سید علی مدد قائینی (۱۳۸۲ ق.)، سید محسن طباطبایی حکیم (۱۳۸۵ ق.)، شیخ محمدرضا کلباسی، سید شهاب الدین مرعشی (۱۳۸۵ ق.)، میرزا حسن بن موسی احقاقی (۱۴۰۰ ق.) از و سایر طرق و مذاهب: احمد عادل خورشید

«پیشوای طریقه شاذلیه» (۱۳۹۲ ق.)، محمود رنکوسی (۱۳۹۲ ق.)، شیخ ابوالعباس امرانی حسنی مغربی (۱۳۹۶ ق.)، محمد ادیب حسون «نزیل حلب» (۱۳۹۲ ق.) اشاره کرد.

علامه زاهدی از سال ۱۳۵۶ ق. در مدرسه نواب و خیرات خان مشهد به تدریس ادبیات و فقه و اصول و تفسیر و حکمت پرداخت. آنگاه به تدریس حکمت و فلسفه رو آورد و شرح منظومه و شرح اشارات و سایر کتب عقلی را درس گفت.

آثار قلمی ایشان:

۱. ایضاح الاشارات، شرح منطق بوعلی سینا در چهار جلد.
۲. خود آموز منظومه، در سه جلد.
۳. روش گفتار، در فن معانی و بیان و بدیع.
۴. قواعد صرف و نحو، دستور زبان عربی.
۵. اصول فن خطابه، در صناعت و وعظ و تبلیغ.
۶. تاریخ فن مناظره، در یونان و مصر و ایران.
۷. مبانی فن مناظره، در آداب بحث و جدل.
۸. تاریخ ادیان، در چین و هند و ایران.
۹. مناظرات حضرت رضا (ع) با علمای زردشتی و یهودی و نصرانی.
۱۰. روش پیشوایان، در زندگانی چهارده معصوم (ع).
۱۱. حاشیه بر شرح اشارات.
۱۲. حاشیه بر مکاسب.
۱۳. حاشیه بر اسفار.
۱۴. حاشیه بر شرح منظومه.
۱۵. حاشیه بر کفایة الاصول.
۱۶. حاشیه بر شرح فصوص الحکم.

۱۷. حاشیه بر رسائل.

۱۸. حاشیه بر شرح اصول کافی (از ملا خلیل قزوینی).

۱۹. جنگ بین الملل در معرفت غنی اول، در علم کلام در ۳۱۰ صفحه است.

۲۰. گلشن دانشوران در ترجمه دانشمندان.

۲۱. تفسیر زاهدی، در تفسیر سوره های: یس، صافات و مؤمن.

۲۲. اخلاق از نظر اسلام. استاد زاهدی سرانجام پس از عمری خدمت و تدریس در سال ۱۴۱۹ ق.

مطابق با ۱۳۷۷ ش. در ۸۴ سالگی در مشهد مقدس به دیدار یار شتافت.

*

در گذشت آیه الله علامه اصفهانی

آیه الله حاج سید ضیاء الدین علامه اصفهانی، از محققان نامی علوم اسلامی در آستانه نود سالگی به ملکوت اعلی پیوست.

ایشان در سال ۱۳۳۰ ق. در شهر مذهبی و علمی اصفهان دیده به جهان گشود.

پدرش علامه محقق و واعظ نامدار سید محمدحسن فانی (۱۲۸۱-۱۳۳۸ ق.)

فرزند سید حسین حسینی یزدی از معارف اصفهان بود. از جمله آثار قلمی اش می توان به: ۱. اکسیر الأخبار؛ ۲. فلاح

الایمان فی المواعظ؛ ۳. هدایة السالکین؛ ۴. حبیب العاشقین؛ ۵. عقیده الحق فی شرح

الباب الحادی عشر، اشاره کرد.

برادر سید ضیاء الدین، آیه الله فقیه نامدار جهان تشیع سید علی فانی معروف به «علامه اصفهانی» (۱۳۳۳-۱۴۰۹ ق.) از مشاهیر محققان و مدرسان علوم اسلامی بود.

چنانکه اشاره رفت سید ضیاء الدین علامه در هشت سالگی پدر خود را از دست داد و تحت کفالت مادر خود درآمد.

وی پس از تحصیل مقدمات و ادبیات به کار اشتغال ورزید. پس از

چندی بر اثر عشق وافر به تحصیل، کار را رها کرد و به تحصیل پرداخت. وی

دروس سطح را از محضر اساتیدی چون: شیخ محمود مفید و شیخ محمدرضا

کلباسی بهره مند شد. علامه علاوه بر تحصیل علوم دینی به کارهای اجتماعی و

سیاسی دست زد و شهرت بسیاری به دست آورد که می توان به: انتشار دادن

هفته نامه دینی «ندای دین» در شهر اصفهان در دوران دکتر مصدق و مبارزه با بهائیان و

کلیمیان و پیوستن به جرگه فدائیان اسلام و حمایت آنان در خطه اصفهان و نیز استنباط

و همراهی کردن دانشمند مبارز مرحوم آیه الله سید نورالدین شیرازی

(حسینی هاشمی) هنگام ورودش به اصفهان، همین طور ایراد سخنرانی های

مهیج و آتشین علیه دستگاه حاکم و انتقاد از اوضاع آن زمان، اشاره کرد.

علامه بر اثر همین مبارزات و مجاهدات، مورد پیگرد و تعقیب دستگاه

شاهی قرار گرفت و در حدود ۱۳۶۸ ق. مجبور به مهاجرت به عتبات عالیات

گردید و در حوزه مبارک نجف اشرف اقامت گزید. علمای بسیاری از او دیدن کردند، از جمله دیدارکنندگان آیه الله سید

ابوالقاسم خوئی بود که بر اثر سفارش و توصیه ایشان به تحصیلات عالی خود ادامه داد. نامبرده دروس خارج را از محضر

آیات: میرزا عبدالهادی شیرازی، سید محسن طباطبائی حکیم، سید محمود شاهرودی و سید ابوالقاسم خوئی استفاده نمود.

ذوق نگارش و تحقیق ایشان بیشتر در این دوره شکوفا شد و بر اثر ملازمت و تماس

دایم با محقق فرزانه آیه الله حاج آقا بزرگ تهرانی و استفاده از محضر او در فنون کتابشناسی و رجال، موفق به نوشتن

و تحقیق آثار ارزشمندی گردید. استاد علامه بیش از ده سال در آن سامان توقف

کرد و پس از نایل به مدارج عالی و کسب اجازاتی از اساتید خود، ابتدا به قم و سپس

به اصفهان بازگشت و نیز نزد آیه الله سید علی بهبهانی رامهرمزی به تحصیل فقه و

اصول پرداخت. منبر و وعظ ایشان یکی از مدارس سیار و مراکز تربیتی به شمار

می رفت و منزلش برای حل مشکلات و عقده های اجتماعی پناهگاهی بود. در

ضمن به عضویت هیئت علمیه حوزه اصفهان درآمد و منشأ برکات و خدمات

زیادی شد. خدمات و کمک های مادی و معنوی به مستمندان و نیازمندان از باقیات

الصالحات ایشان است، که نزد عام و خاص معروف و باقی خواهد ماند.

زنده یاد علامه از اساتید و بزرگان بسیاری موفق به دریافت اجازه علمی و

روایتی گردید که می توان به اجازات حضرات آیات: شیخ محمود مفید

اصفهانی، شیخ محمدرضا کلباسی اصفهانی، سید جمال الدین گلپایگانی،

میرزا عبدالهادی شیرازی، سید محسن طباطبایی حکیم، شیخ آقا بزرگ تهرانی،

سید علی بهبهانی رامهرمزی، سید ابوالقاسم خوئی و سید شهاب الدین

مرعشی، اشاره نمود. آثار و تألیفات:

۱. تفسیر ضیاء؛ در تفسیر سوره های

از جزء سیم قرآن کریم به زبان فارسی است که در یک جلد چاپ شده است.

۲. ضیاء الدرایة فی علم الدرایة؛ در سال ۱۳۷۸ ق. در قم چاپ شد.

۳. ضیاء القاری فی تجوید کلام الباری؛ در علم تجوید است و به زبان فارسی چاپ شده است.

۴. ضیاء الایمان؛ چهل حدیث (به عربی و فارسی) چاپ شده است.

۵. در کجای قرآن نوشته است؟
۶. کتاب الحسین (ع) به زبان فارسی در سال ۱۴۱۸ ق. توسط دختر فاضله ایشان «خانم ام الفخر علامه» تنظیم و به چاپ رسید.

۷. تحقیق کتاب الوافی؛ در علم حدیث و یکی از آثار مهم علامه فیض کاشانی به شمار است. مرحوم علامه از سال ۱۴۰۲ ق. تا سال ۱۴۱۱ ق. تحقیق و مقابله متن و نیز تعلیق به برخی از مطالب آن را بر عهده گرفت و تحقیق شانزده جلد از آن کتاب شریف را کاملاً و با سعی و کوشش فراوان و رنج بسیار به پایان رسانید.

۸. تحقیق مجمع الرجال؛ اثر مهم رجالی بزرگ عنایة الله علی قهپائی و یکی از منابع مهم رجال به حساب می آید. مرحوم علامه پس از چندین سال، تصحیح و تعلیق بر این اثر ارزشمند را به پایان برد و آن را در هفت جلد از سال ۱۳۸۴ ق. تا ۱۳۸۸ ق. در اصفهان به چاپ رسانید.

استنساخ این کتاب هشت سال و چاپش چهار سال طول کشید و در یکی از مکاتبات با علامه محقق حاج آقا بزرگ تهرانی، تهرانی خطاب به ایشان می نویسد:

به عرض می رساند آنکه از زیارت خط شریف که حاکی از آلم فراق

می باشد، بسیار محزون شدم. لکن به رجاء آنکه این مبارک سفر وسیله شود برای طبع و نشر این کتابی که در عالم تشیع نظیر ندارد و برای کافه مجتهدین و محدثین مفیدتر از این کتاب در شناسایی روات احادیث اهل بیت (ع) که بدون هیچ گونه تعب و زحمتی آنها را به مقصد خود می رساند، تألیف نشده.

استاد علامه که سال های آخر عمر خود را در رنج و احساس تنهایی سپری می کرد، سرانجام در روز یکشنبه ۱۴ شوال ۱۴۱۹ ق. مطابق با ۱۱ بهمن ۱۳۷۷ ش. بر اثر شدت بیماری و نیز سکنه مغزی در اصفهان چشم از جهان فرو بست و به دیدار معبود شتافت. پیکر ایشان روز دوشنبه پس از تشییع باشکوهی و ادای نماز میت توسط علامه سید حسن امامی، در جوار مزار علامه بزرگ و پاسدار راستین مذهب تشیع مرحوم مجلسی (قده) به خاک سپرده شد. از او فرزندی فاضل و محقق به یادگار ماند. امیدواریم ادامه دهنده راه ارزشمند پدر خود باشند.

*

در گذشت دکتر ذبیح الله صفا

دکتر ذبیح الله صفا در جمادی اول ۱۳۲۹ ق. مطابق با اردیبهشت ۱۲۹۰ ش. دیده به جهان گشود. پدرش سید علی اصغر صفا فرزند میر صفی شهمیرزادی بود که در سال ۱۳۵۱ ش. درگذشت.

دکتر صفا پس از نشو و نما در زادگاهش، دوران نوجوانی خود در شهر بابل (مازندران) گذراند و همان جا تحصیلات ابتدایی را به پایان برد. وی در سال ۱۳۰۴ ش. به تهران هجرت کرد و در دبیرستان های سیروس و دارالفنون تحصیلات متوسطه را گذراند و در سال ۱۳۱۲ ش. در رشته ادبی فارغ التحصیل شد.

آنگاه تحصیلات عالی خود را در رشته فلسفه و ادبیات فارسی در دانشسرای عالی ادامه داد و در سال ۱۳۱۵ ش. موفق به اخذ لیسانس ادبی گردید. او پس از گذراندن خدمت افسری، در دبیرستان «شرف» به تدریس زبان و ادبیات فارسی پرداخت. سپس وارد دانشگاه تهران شد و در سال ۱۳۲۱ ش. موفق به دریافت درجه دکترای ادبیات گردید؛ پایان نامه دکتر صفا رساله ارزشمند حماسه سرایی در ایران بود که موفقیت چشمگیری حاصل نمود. صفا پس از فراغت از تحصیل، ابتدا به سمت دانشیاری و بعد از سال ۱۳۲۷ ش در سمت استادی دانشگاه تهران به تدریس تاریخ ادبیات اشتغال ورزید و سرانجام به عنوان «استاد ممتاز دانشگاه» شناخته شد، در سال ۱۳۴۸ ش. بنا به درخواست خود، بازنشست گردید.

مرحوم دکتر صفا در طول عمر فرهنگی خود سمت ها و پست های حساسی را تصدی کرد و از این راه خدمات فرهنگی و اجتماعی بسیاری به یادگار گذاشت. برخی از خدمات وی بدین قرار است: معاونت و کفالت اداره دانشسراهای مقدماتی (۱۳۲۰ ش.) ریاست اداره های تعلیمات عالی و تعلیمات متوسطه به انضمام اداره دانشسراها (۱۳۲۵ ش.) ریاست بخش تبلیغات هلال احمر و عضویت هیأت

مدیره و مرکزی آن جمعیت (۱۳۲۶ ش.)
 استادی کرسی تاریخ زبان و ادبیات فارسی
 (از سال ۱۳۲۷ ش.) دبیرکل کمیسیون
 ملی یونسکو در ایران (۱۳۲۵ تا
 ۱۳۴۳ ش.)، عضو هیأت نمایندگی ایران
 در کنفرانس های عمومی سازمان
 یونسکو، ریاست کنفرانس عمومی تفاهم
 شرق و غرب در بلژیک (۱۹۵۸ م.)
 ریاست دانشکده ادبیات دانشگاه تهران،
 عضویت هیأت مدیره شرکت مؤلفان و
 مترجمان ایران، عضو پیوسته فرهنگستان
 ایران، ریاست اداره کل انتشارات و
 تألیفات و روابط دانشگاهی دانشگاه تهران
 (از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۱ ش.) و ...
 دکتر صفا از سال ۱۳۱۲ ش. همکاری خویش
 را با بسیاری از مجلات و ماهنامه های
 فرهنگی کشور آغاز کرد و حاصل این
 همکاری نگارش ده ها مقاله تحقیقی در
 نشریاتی مانند: سخن، یغما، فرهنگ،
 تهران، ایران امروز، مهر، جلوه، دانش
 و ... در موضوعات ادبی، تاریخی و
 فلسفی بوده است. وی همچنین اقدام به
 تأسیس و نشر ماهنامه های ادبی و علمی
 کرد، و محصول سال ها فعالیت وی
 انتشار و سردبیری تعدادی از مجلات و
 نشریات به شرح زیر گردید:

الف) ماهنامه مهر به صاحب امتیازی و
 مدیریت مجید موقر. صفا از سال
 ۱۳۱۲ ش. سمت معاونت سردبیری
 مجله را بر عهده گرفت و در سال
 ۱۳۱۵ ش. سردبیر این مجله شد.

ب) مجله وزین و معروف سخن. دکتر
 صفا در سال ۱۳۲۰ ش. امتیاز مجله را
 گرفت و به مدیریت ایشان و سردبیری دکتر
 پرویز ناتل خانلری به مدت یکسال اداره
 شد و پس از آن به دکتر خانلری جای خود
 را با دکتر صفا عوض کرد.

ج) روزنامه شهباز که از معروف ترین

روزنامه های دهه ۱۳۲۰ ش. بود.
 صاحب امتیاز روزنامه رحیم نامور و
 سردبیر آن از سال ۱۳۲۳ ش. دکتر صفا
 بود.

د) هفته نامه شباهنگ به صاحب
 امتیازی و مدیریت دکتر صفا. در مرداد
 ۱۳۲۳ ش. در تهران منتشر شد و در خلال
 بحران نفت (آبان/ ۱۳۲۳ ش.) با ساعد
 مراغه ای به مخالفت برخاست و در عین
 حال امتیاز نفت مزبور را هم رد کرد.
 بعدها موضع خود را تغییر داد و به جبهه
 استقلال پیوست. دوبار هم در سال
 ۱۳۲۴ ش. توقیف شد و در اسفند
 ۱۳۲۴ ش. نیز به مدت یکسال در دام
 توقیف افتاد. شباهنگ به مدت چهار سال
 انتشار یافت.

ه) مجله ارتش. دکتر صفا از سال
 ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۱ ش. در انتشار این مجله با
 ستاد ارتش همکاری داشت.

و) مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران
 در سال ۱۳۳۲ ش. در تهران به مدیریت
 دکتر صفا منتشر شد.

ز) مدیریت مجله شیر و خورشید سرخ
 ایران، از سال ۱۳۲۷ تا ۱۳۳۱ ش.

تألیفات

استاد صفا از استادانی است که
 تحقیقات سودمندی در زمینه های: تاریخ
 و فرهنگ و ادبیات فارسی انجام داده
 است. برخی از آثار قلمی ایشان عبارت
 است از:

۱. تاریخ ادبیات در ایران، پنج جلد در
 هشت مجلد. جلد اول این کتاب در سال
 ۱۳۳۲ ش. و جلد هشتم آن در سال
 ۱۳۶۹ ش. منتشر شد. این اثر که در
 حقیقت یک دائرةالمعارف بزرگ ادبی به
 شمار می رود، دوره کامل ادبیات کهن
 فارسی است در بیش از ۵۹۰۰ صفحه
 و زیری است.

۲. آئین سخن در معانی و بیان،
 ۱۳۳۰ ش. ۳۹ صفحه و چاپ دوازدهم
 ۶۲ صفحه.

۳. تصحیح اسرار التوحید (اهتمام)،
 ۱۳۳۲ ش. ۴۰۵ ص.

۴. پیر چنگی، ۱۳۳۴ ش. انتشارات
 امیرکبیر، ۴۸ ص.

۵. تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی (تا
 اواسط قرن پنجم) ۱۳۳۱ ش. انتشارات
 دانشگاه تهران، ۴۵۱ ص.

۶. تربیت معلمین روستایی (ترجمه)،
 ۱۳۳۴ ش. انتشارات یونسکو،
 ۱۷۹ ص.

۷. جشن نامه ابن سینا (سرگذشت و
 تألیفات و اشعار و آرا) ۱۳۳۱ و ۱۳۳۴
 ۱۳۳۵ ش. در سه جلد چاپ شد.

۸. حماسه سرایی در ایران (از
 قدیمی ترین عهد تاریخی تا قرن چهاردهم
 هجری) ۱۳۲۴ ش. انتشارات دانشگاه
 تهران، ۵۸۵ ص.

۹. یوسف و زلیخا (نمونه ای از یک
 تفسیر قدیمی)، با همکاری دکتر
 خانلری.

۱۰. رستم و سهراب از شاهنامه، با
 همکاری دکتر خانلری.

۱۱. بهرام چوین از ترجمه تاریخ طبری،
 امیرکبیر، ۳۴ ص.

۱۲. از سفرنامه ناصر خسرو، ۵۱ ص.

۱۳. از چهار مقاله عروضی (کوشش)
 امیرکبیر، ۳۹ ص.

۱۴. رستم و اسفندیار.

۱۵. رساله اخوان الصفا (انتخاب).

۱۶. دیوان عبدالواسع جلی (اهتمام و
 تصحیح و تعلیق) در دو جلد، ۱۳۳۹ و
 ۱۳۴۱ ش. انتشارات دانشگاه تهران.

۱۷. دیوان سیف الدین محمد فرغانی
 (اهتمام و تصحیح) در سه جلد،
 ۱۳۴۱ ش. انتشارات دانشگاه تهران.

۱۸. نشاء جام (مجموعه اشعار) ۱۳۳۸ ش. انتشارات دانشگاه تهران، ۸۰ ص.
۱۹. گنج سخن (شاعران بزرگ پارسی گوی و منتخب آثار آنان) ۱۳۳۹ و ۱۳۴۰ ش. در سه جلد، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۰. گنجینه سخن (پارسی نویسان بزرگ و منتخب آثار آنان) در شش جلد، ۱۳۴۸ ش. انتشارات دانشگاه تهران.
۲۱. تاریخ مختصر تحول نظم و نثر فارسی، ۱۳۷۳ ش. چاپ چهاردهم، ۱۰۴ ص.
۲۲. تاریخ علوم و ادبیات ایرانی، ۱۳۴۷ ش. انتشارات ابن سینا، ۲۱۸ ص.
۲۳. تاریخ ادبیات ایران (خلاصه جلد اول و دوم تاریخ ادبیات در ایران) ۱۳۵۵ ش. ۴۲۸ ص.
۲۴. خلاصه تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران (از آغاز تا پایان عهد صفوی)، ۱۳۵۶ ش. انتشارات امیرکبیر، ۲۹۰ ص.
۲۵. مرگ سقراط (ترجمه)، ۱۳۴۷ ش. چاپ سوم، تهران.
۲۶. نثر فارسی از آغاز تا عهد نظام الملک طوسی، ۱۳۴۷ ش. انتشارات ابن سینا، ۲۹۶ ص.
۲۷. ورقه و گلشاه عیوقی (کوشش)، ۱۳۷۶ ص.
۲۸. کیانیان - تاریخ پادشاهان داستانی ایران - (ترجمه) ۱۳۳۶ ش. بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۲۴۲ ص.
۲۹. سرگذشت سه هزار و پانصد ساله ایران، ۱۳۳۸ ش. انتشارات دانشگاه تهران، ۸۰ ص.
۳۰. نگاهی به تاریخ ایران، ۱۳۵۲ ش. انتشارات شورای عالی فرهنگ و هنر، ۵۰ ص.
۳۱. دانش های یونانی در شاهنشاهی ساسانی، ۱۳۳۰ ش. ۱۰۱ ص.
۳۲. دورنمایی از فرهنگ ایرانی و اثر جهانی آن، ۱۳۷۵ ش. انتشارات هیرمند، ۱۸۳ ص.
۳۳. یادنامه خواجه نصیر طوسی، ۱۳۳۶ ش.
۳۴. داراب نامه محمد بیغمی (تصحیح و تحشیه)، دو جلد، ۱۳۳۹ ش.
۳۵. احوال و آثار ابوریحان بیرونی، ۱۳۷۴ ص.
۳۶. دلیران جانباز (نگهبانان ایران، نهضت های ملی ایران و قهرمانان استقلال ایران) ۱۳۵۵ ش. انتشارات امیرکبیر، ۴۹۲ ص.
۳۷. آسوزش و دانش در ایران، ۱۳۶۳ ش. انتشارات نوین، ۱۲۹ ص.
۳۸. داراب نامه طرسوسی (تصحیح)، دو جلد، ۱۳۴۴ ش. تهران.
۳۹. نیکی نامه، سرگذشت نیکی و نیکوکاری در ایران، ۱۳۵۰ ش. تهران.
۴۰. سیری در تاریخ زبان ها و ادب ایرانی، ۱۳۵۵ ش. تهران.
۴۱. حکیم فاراب، گفتاری درباره ابونصر فارابی، ۱۳۵۳ ش. شورای عالی فرهنگ و هنر.
۴۲. نظری به تاریخ حکمت و علوم در ایران، ۱۳۵۵ ش. تهران.
۴۳. منظومه یادگار زریر، ۱۳۲۱ ش.
۴۴. تحریرات خواجه نصیر طوسی، اهتمام.
۴۵. رساله اقسام نفوس، اثر ابن سینا، اهتمام.
۴۶. یادداشت هایی در باب آئین اوستایی.
۴۷. مذاهب تشیع در ایران.
۴۸. تاریخ تطور الشعر الفارسی، چاپ بیروت.
- استاد صفا در حدود سال ۱۳۵۴ ش / ۱۳۹۵ ق. ایران را به سوی آلمان ترک گفت و در شهری سرد و بادخیز (لویک) سکونت اختیار کرد و همان جا به تحقیق و نگارش خود ادامه داد. کتابخانه ای کوچک و غنی گردآوری کرد و آثاری چند از جمله مجلداتی از کتاب ارزشمند و گرانسنگ خود، تاریخ ادبیات در ایران را آنجا پدید آورد.
- دکتر صفا آخرین دیدار خود از ایران و ایرانیان را در سال ۱۳۷۴ ش. انجام داد. وی در سمینار کتابخانه داری که در مشهد مقدس تشکیل یافته بود، شرکت جست و برخی از دوستان و شاگردان قدیمی خود را دیدار کرد.
- سرانجام استاد صفا در شامگاه پنجشنبه دوازدهم محرم ۱۴۲۰ ق. مطابق با نهم اردیبهشت ۱۳۷۸ ش. در ۹۰ سالگی در شهر لویک آلمان زندگی را بدرود گفت و همان جا به خاک سپرده شد. روانش آرامیده باد.
- عبدالحسین جواهر کلام
..*